

O životě osob se sluchovým postižením

Autor: Tereza Skákalová

Abstract

Über das Leben der Hörgeschädigten. – Dieser Artikel beschäftigt mit dem Thema des Lebens und Erziehung der Hörgeschädigten, und zwar aus einer anderen Sicht als nur aus der pädagogischen Sicht. Durch Bemühungen um Verständnis dieser Problematik öffnet sich Hintersinn.

Schlüsselwörter: der Hörgeschädigte, der Gehörlose, Erziehung der Gehörlosen, die Gebärdensprache

Klíčová slova: osoba se sluchovým postižením, neslyšící, vzdělávání neslyšících, znakový jazyk

Úvod

Pro předložené pojednání o životě osob se sluchovým postižením jsem se rozhodla z toho důvodu, že se v dané oblasti profesně pohybuji již několik let. Téma mi je tudíž blízké, a zároveň cítím v různých ohledech neustávající polemiku mezi slyšícími a osobami se sluchovými vadami.

Za účelem vytvoření ucelenější představy o dané problematice jsem se rozhodla nezabývat se pouze jednou „spornou“ oblastí, která s tématem souvisí... Ve spojitosti se životem osob se sluchovým postižením mne napadlo právě několik oblastí, které vyvstávají na mysli nejčastěji. Bude na ně níže poukázáno z trochu jiného pohledu než čistě pedagogicky, protože snahou dojit k pochopení se otevírá hlubší problematika...

O životě a vzdělávání osob se sluchovým postižením

V různých antropologických publikacích lze najít mnohé informace o jednotlivých společnostech, národech, jejich kulturách, vzájemné komunikaci atd. Autoři se zabývají výzkumem jazyka jednotlivých etnik, čím vzdálenější a menší etnikum je, tím více pozornosti a důležitosti mu autoři přikládají. Pozornosti současných antropologů ale uniká jedno společenství, které je nám docela blízké, a přesto značně odlišné a uzavřené za – pro mnohé neprostupnými – hranicemi...

Mám na mysli společenství osob neslyšících (lze se setkat i s označením Neslyšící, s velkým „N“). Neslyšící s velkým N jsou lidé, kteří se cítí být, resp. jsou příslušníky jazykové a kulturní menšiny. Minorita Neslyšících se vůči majoritní společnosti vyčleňuje především používáním znakového jazyka a specifickou kulturou, kterou tvoří vlastní historie, hodnotová měřítko, společenské zvyklosti, tradice a normy, rozdílné problémy, potřeby a specifické vnímání světa...

Neslyšící byli odedávna velmi soudržnou komunitou, kterou pojil dohromady jednak znakový jazyk, a také neustálé překážky až útlak při soužití se slyšícími. O neslyšících jako o menšině se začalo hovořit v USA zhruba před čtyřiceti, padesáti lety. U nás se tato tendence objevuje přibližně kolem roku 2000 (Motejzíkova 2011: online). V podstatě ale za první oficiální uznání neslyšících jako národnostní menšiny lze považovat rok 1998, kdy vešel v platnost zákon o znakové řeči 155/1998 Sb.,¹ který mj. přiznával právo na vzdělání ve vlastním jazyce.

Tzv. kulturní definice hluchoty podle tohoto zákona zní: „...osoby..., které samy považují znakovou řeč² za primární formu své komunikace.“ (Hrubý 2010: 115) Podle této definice tedy do menšiny patří každý, kdo přijímá specifickou kulturu Neslyšících a komunikuje primárně znakovým jazykem. „Jde o sdružování nikoliv na základě stavu sluchu, ale na základě shodných potřeb.“ (Strnadová 1998: 53) V takovém pojetí lze mezi Neslyšící řadit prelingválně neslyšící, ohluchlé, nedoslýchavé, ale i slyšící, např. některé slyšící děti Neslyšících rodičů...

Příslušníci této jazykové a kulturní skupiny se nepovažují za postižené jedince a ve většině odmítají snahy ze strany slyšících o „nápravu a léčení“ jak z hlediska medicínského a technického, tedy sluchu (kochleární implantáty, diskutabilní je i používání sluchadel), tak z hlediska socio-kulturního, tj. osvojení si norem a jazyka většinové společnosti a plné začlenění do ní. O znakovém jazyce bude pojednáno dále podrobněji, zde však je nutné uvést, v čem jsou neslyšící pro slyšící jiní, či v čem jsou vnímány zásadní odlišnosti.

Zvyky a typické chování neslyšících vyplývají z jiného způsobu komunikace a z potřeby vnímat vše vizuální, či hmatovou cestou. To také může způsobit nepříjemná nedorozumění se slyšícími, kteří nejsou seznámeni s těmito odlišnými projevy chování. Níže uvedu pár příkladů:

- upoutání pozornosti jemným dotekem na ruce, paži, rameni... Větší počet tělesných dotyků je celkově běžný. Dalšími způsoby upoutání pozornosti je opakované zablikání světlem, dupání na podlahu, máváním směrem k osobě, kterou chceme oslovit;
- tykání je v komunitě neslyšících přirozené (vyplývá z charakteru znakového jazyka);
- nutnost udržovat stálý oční kontakt během komunikace (slyšící, kteří na toto nejsou zvyklí, bývají překvapeni a znervózňuje je to);
- vstup do místnosti – neslyšící zpravidla po zaklepaní na dveře nečekají na vyzvání, protože toto nemohou slyšet, a rovnou otevírají dveře a nahlédnou či vejdou do místnosti...;
- uvítání a loučení se děje běžně podáním ruky, dvojí políbení na tvář a objetí vyplývá ze vzájemného vztahu osob; možné je svůj příchod (odchod) ohlásit zamáváním, je ale nezbytné nejprve navázat oční kontakt s danou osobou;
- jiné vnímání času – je zpravidla běžné přijít a začít později (10 min.) a i později odejít;
- přímota ve vyjadřování – neslyšící se zpravidla vyjadřují přímo, bez oklik, takže některá sdělení mohou být pro slyšícího „nečekaně“ pravdivá (např. „Ty jsi ale ztloustl!“).

¹ Novelou tohoto zákona je zákon 384/2008 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob.

² Označení znakového jazyka v dřívější terminologii. Dnes je termín znaková řeč považován za zastřešující pro pojmy znakový jazyk a znakovaná čeština. Jde o dva naprosto rozdílné systémy a doporučuje se nepoužívat termín znaková řeč pro označení přirozeného jazyka neslyšících, tedy znakového jazyka.

Při vzájemném kontaktu s neslyšícími osobami je potřebné znát a uvědomit si příčiny jejich typického chování (absence sluchu, jiný komunikační systém...) a respektovat je. Ale jak na tuto jinakost a odlišnost nahlíží „nepoučená“ většinová společnost? Mnozí vnímají komunikační bariéru jako neprostupnou překážku. Je pouhým mýtem, že všichni neslyšící dokážou odezírat či že jsou schopni číst s porozuměním. Snížená kompetence prelingválně neslyšících v užívání psaných textů vyplývá z omezené či velmi minimální znalosti mluveného jazyka. Z důvodu povahy předloženého textu se zde omezují na pouhé konstatování tohoto faktu...

Dalším závažným důsledkem těžké sluchové vady, který značně ztěžuje interakci se slyšícími, je omezený rozvoj a značná deformace mluvy neslyšících. Absencí sluchového vnímání si prelingválně neslyšící dítě nemůže osvojit (ani dále vnímat) mluvu běžným způsobem jako slyšící. Pokud se přesto dítě naučí artikulovat a používat hlas, mluva zní deformovaně a často působí jako mluva osob s mentálním postižením. Mnozí lidé tak považují jedince s vadou sluchu navíc za mentálně postižené...

Tento mýtus provází společnost již po dlouhá staletí. Např. u Plinia (Gaius Plinius Secundus, česky Plinius Starší, 1. st. n. l.) se lze setkat s názorem, že není hluchý, který by nebyl také idiot. Uznávanému řeckému filosofu Aristotelovi ze Stageiry připisuje Hrubý (2005: 5) následující výrok: „Ti, kteří se narodí neslyšícími, budou také všichni neschopni myšlení.“ Titzl (2000) upozorňuje na nepřesný překlad Aristotelovy klíčové pasáže v jeho *Historia animalium*. Problém je ovšem ve výkladu a užití řeckého slova ΚΟΥΦΟΣ. Jeho význam je *hluchoněmý*, ale také *tupý* jakožto opozitum ke slovu *ostrý*. Tento význam byl pak dále přenesen na *pomalou chápací*. „Tento poslední význam slova byl rozšířen již v Aristotelově době. Nelze se proto divit, že tento závažný významový posun se objevoval u pisatelů interpretujících Aristotela, ať už pro to, že příslušnou pasáž vytrhli z kontextu, anebo proto, že to korespondovalo s daným dobovým míněním.“ (Titzl 2000: 109)

Aristotelovo vymezení filosofie vychází z věcné zkušenosti, která je všem společná a lze se tedy o ní přesvědčit. Řeší souvislosti mezi jazykem a myšlením. Vše, co vypovídá o jedné věci (tj. různé druhy slov), odpovídá některé z deseti kategorií myšlení. Správné myšlení tedy vyžaduje správnou řeč... Logos podle Aristotela znamená rozumnou řeč (je předmětem jeho logiky), a také je to hlavní charakteristika člověka (člověk = živočich, mající logos; dle překladu Cicera dále „živočich vybavený rozumem“).³ Naopak ale „Aristoteles ví, že člověk od narození hluchý sice může vydat určité zvuky, ale jakožto němý nemůže mluvit“. (Titzl 2000: 109) Tím byl otevřen i problém vyjadřování osob neslyšících.

Dalším z významných učenců, který ve svém díle zmiňuje neslyšící, je sv. Augustin. Byl jedním z nejvýznamnějších raně křesťanských filosofů a teologů, který rozvíjel křesťanskou nauku. Zabýval se mj. otázkou predestinace, tedy předurčením k věčné spáse. „Neslyšící nemohou dospět k víře v Boha (a tedy ani nemohou být spaseni), protože k víře se

³ Pro fenomenologii Merleau-Pontyho je příznačné naopak to, že se snažil zachytit konkrétní tělesnou stránku člověka. Descartovu myšlenku „Myslím, tedy jsem“ (lat. *cogito, ergo sum*) jakoby převrací a tvrdí: „Jsem, tedy myslím.“ „To znamená, že nikoli mé bytí je určeno vědomím, nýbrž naopak. Způsob mé existence určuje mé myšlení. Já jsem tělesně, smyslově, dějinně vztahen ke světu a jen jako takový ho mohu poznávat, jen v tomto smyslu mohu hovořit o vědomí.“ Člověk existuje tělesně a jeho vztah ke světu je určen tělesností, jednota světa není záležitostí intelektuální, nýbrž záležitostí „tělesného vnímání“. Protože jsme ve světě tělesně, je náš svět světem interpretovaným prostřednictvím naší tělesnosti. (Pelcová 2009: 2)

dochází prostřednictvím kázání, tj. mluveného slova.“ (Hrubý 2005: 9) Sv. Augustin ve svém díle *O obci Boží* předkládá pojetí historie světa a hovoří o tzv. časné obci pozemské a věčné obci nebeské. Posláním církve je pak dovést všechny do obce nebeské. Křesťanství je tedy nejen v tomto pojetí náboženstvím lásky k bližním a pomoci slabším (lze tedy vztáhnout i na neslyšící). Augustinovo myšlení později způsobilo, že prvními učiteli neslyšících byli převážně kněží, kteří se snažili zachránit neslyšící před věčným zatracením...

Posun v postoji k neslyšícím způsobilo dílo Roelofa Huysmana, řečeného Agricoly. Byl to holandský učenec a filosof, který ve svém díle *De Inventione Dialectica* (Z objevů logického myšlení) napsal: „Viděl jsem člověka, který od kolébky neslyšel a byl tudíž také němý, který se naučil rozumět všemu, co bylo napsáno jinými osobami a který vyjadřoval písemně všechny své myšlenky, jako by mohl používat slova.“ (Hrubý 2005: 13) Toto bylo v jeho době naprosto průlomové zjištění a pootevřelo brány vzdělávání neslyšících. Jeho výrok utvrdil později i italský všestranný učenec Girolamo Cardano. Ve svém díle *De Surdo est Muto literas educto* (Gramotní hluchoněmí)⁴ napsal: „Můžeme tedy předpokládat, že hluchoněmí slyší čtením a mluví psaním.“ (Hrubý 2005: 14) Svým dílem potvrdil, že k myšlení není třeba slyšení, a tedy i to, že neslyšící jsou vzdělavatelni.

Na tomto místě stojí za povšimnutí srovnání s Hérakleitovým pojetím poznání. „Hérakleitos, který poprvé použil slovo ‚fysis‘ (= přirozenost, pozn. aut.) ve filosofickém smyslu, přikládal tomuto slovu význam ‚vnitřní podstaty‘. Hérakleitos rozlišoval mezi vnitřním a vnějším, podstatou (‚skrytým‘) a jevem (‚zjevným‘) a v souladu s tím také hovořil o formách a úrovních poznání.“ (Kessidi 1985: 133) Zdrojem lidských znalostí je podle něho činnost smyslových orgánů: „Co lze vidět, slyšet, poznat, tomu já dávám přednost.“

Podle stupně spolehlivosti rozlišoval Hérakleitos jednotlivé smyslové orgány: „Oči jsou přesnější svědkové než uši.“ Zároveň ale u něj nalezneme myšlenku, že „na údaje smyslových orgánů se nejde spoléhat dotud, dokud je nepostihne rozum, tj. pouze rozum může správně reprodukovat a pochopit svědectví smyslových orgánů. Jaká je tedy duše, tento zdroj rozumu, taková je i hodnota údajů smyslových orgánů: „Špatnými svědky jsou lidem oči a uši, mají-li barbarské (nerozumějící) duše (...) Dokud tedy zůstanou duše barbarskými, nemůže učení ničemu naučit, podobně jako hluchého člověka není možné naučit slyšet: „Slyší-li nechápaví, podobají se hluchým; přísloví jim dosvědčuje, že jsou přítomni, jsou nepřítomni.““ (Kessidi 1985: 134) Hérakleitos tedy hovoří o otevřenosti duše k dospění k pravdivému poznání.

Proto je nutné zaměřit se na všeobecné (společné), orientaci na logos (rozum) – „pro bdící je svět jeden a společný, ale každý ze spících se obrací k vlastnímu“. Příčinami toho, že mnozí jsou v rozporu s logem („ti mimo společné“, „ti bez rozumu“), jsou např. sklony ke smyslovým požitkům, nekritický vztah k mínění davu a nadšení pro různé mýty atp. Hérakleitos (zlomek B 1) přímo uvádí: „Nechápající jsou vždy lidé, jak před tím, než slyšeli jsoucí řeč, tak i když ji slyší poprvé. Ač se všechno děje podle oné řeči, podobají se nezkušeným, když zakoušejí taková slova i taková díla, jaká já vykládám; když rozlišuji podle jejich jednotlivé přirozenosti a ukazují, jak se to s nimi má. Ostatním lidem však zůstává skryto, co činí, když bdí, tak jako zapomínají, co dělají, když spí.“ (in Kratochvíl 1993: 35)

⁴ Zastaralý termín pro označení osob nelingválně neslyšících. V dnešní době by se již neměl používat, protože neslyšící nejsou němí – mají svůj vlastní jazyk, znakový jazyk. Termín hluchoněmí má dnes pejorativní charakter.

Pokud lze uvedené Hérakleitovy myšlenky interpretovat v souvislosti s osobami se sluchovou vadou, pak je možné je vyložit tak, že nezáleží tolik na plné smyslové výbavě, ale na schopnosti člověka vnímat a otevřít se poznání (a sebepoznání). Všichni mají rozum, ale někteří se chovají, jako by ho neměli. Hérakleitos navíc považuje za vedoucí smysl zrak, který je taktéž jedním z hlavních kompenzačních smyslů osob s těžkou sluchovou vadou...

Vrátíme se ale zpět k opravdovým počátkům vzdělávání neslyšících. Díly Girolama Cardana a Roelofa Huysmana započala doba hledání optimální metody ve vzdělávání neslyšících, která v podstatě trvá až do dneška. Existuje více názorů na metodu vzdělávání neslyšících, zjednodušeně lze rozdělit na dva hlavní proudy – orální metody a znakové metody. Spor mezi zastánci těchto odlišných metod se postupně stupňoval a vyvrcholil na Milánském kongresu roku 1880, kde byla přijata rezoluce, která zakazovala používání znakového jazyka ve výuce neslyšících. Postupně byl tedy znakový jazyk z českých škol vymýcen, na našem území se tak stalo oficiálně po roce 1923, kdy byla navržena reforma vzdělávání. Znakový jazyk ze škol vymizel v podstatě do roku 1925. V posledním „vzdorujícím“ Pražském ústavu pro hluchoněmé byl znakový jazyk zakázán až roku 1932.

Po roce 1948 byla snaha o znovuzavedení výuky ve znakovém jazyce, návrhy však neprošly a na dalších třicet let se od znakového jazyka ve výuce neslyšících zcela upustilo a co více, děti, které byly přistiženy, že znakují, byly trestány (svázáním rukou apod.). Používání ryze orální metody, která připouští pouze mluvení a je vhodná nanejvýš pro děti nedoslýchavé, nikoliv pro neslyšící, způsobilo, že neslyšícím se nedostalo dobrého základního vzdělání, tím pádem neměli přístup ani k vyššímu vzdělání, nechodili na vysoké školy... „A jaký to mělo důsledek? Většinová společnost si začala myslet: neslyšící člověk = hloupý člověk. Nemá vzdělání. Takhle to fungovalo docela dlouhou dobu. Neexistovala žádná podpora neslyšících, ve smyslu jejich vzdělávání. Skoro všichni neslyšící byli dělníky. Kdyby zažili bilingvální vzdělávání, byli by to dneska vzdělaní lidé, protože mnozí neslyšící jsou inteligentní, jen nedostali šanci se realizovat.“ (Motejzíkova 2011: online)

Uvedený krátký filosoficko-historický exkurz stručně nastínil vývoj pojetí vzdělatelnosti a vzdělávání neslyšících. Je však otázkou, do jaké míry dnešní společnost stále setrvává u původního Aristotelova tvrzení, že neslyšící nejsou schopni myšlení... Jakkoliv se v současné době usiluje o optimalizaci vzdělávacího procesu pro neslyšící (bilingvální vzdělávání, právo na výuku ZJ a vyučování ve ZJ, tlumočníci ve výuce, využívání kompenzačních pomůcek a mnoho dalších), stále společnost globálně neuznává znakový jazyk jako plnohodnotný a srovnatelný s jazykem mluveným a mnozí nadále žijí v omylech předsudků z dřívějších dob. „... myslí si, že jsme hloupí, že jsme neschopní, že neslyšící nic nezvládnou.“ (Motejzíkova 2005: online)

Pelcová (2009) uvádí, že v původní fenomenologické tradici je zkušenost cizího základní zkušeností člověka. Je korelativní ke zkušenosti sebe sama, a to proto, že bytí člověka jakožto bytí-ve-světě je ze své podstaty vždy spolu-bytím. Husserl o tom píše: „V přirozeném postoji ve světě nacházíme rozlišeny a ve formě něčeho stojícího proti sobě: já a jiné...“ Tento problém, jak se pro mne, díky mně a ve společném světě zpřítomňuje ten druhý, se nazývá problém intersubjektivit. Problém intersubjektivit je tedy především konstituováním pólů já a jiné já; Husserl to nazývá „párováním“ ve smyslu asociace. „Co je cizí, je tudíž myslitelné jedině jako analogon vlastního.“ (Husserl 1993: 110) Děje se v modu tělesnosti a je specifikováno kategorií normality.

Normalita potom znamená dvojí: něco samozřejmého, intimního a důvěrně známého a dále něco normativního. Zřetelně je to vyjádřeno slovy: „Víme však dobře, že existuje něco jako abnormálnost, že existují slepí, hluchí apod., že tedy rozhodně neplatí, že by jevové systémy byly vždy absolutně identické a že celé vrstvy (i když ne všechny vrstvy) mohou diferovat. Avšak abnormálnost musí se jako taková sama teprve konstituovat a to může jenom na základě normálnosti, která jí o sobě předchází.“ (Husserl 1993: 120)

Na tomto místě je zajímavé zmínit pro srovnání i fenomenologické pojetí *toho Druhého* Emmanuela Lévinase. Jeho perspektiva se liší od tradičního řeckého či křesťanského myšlení – metafyzická touha směřuje k něčemu zcela jinému, k absolutní jinakosti. „Metafyzická touha je tedy myšlena jako paradox: čím víc se blížíme k tomu, po čem praheme, tím zřetelněji pociťujeme nepřekonatelnou vzdálenost (nedostupnost).“ (Chalierová 1995: 37) Zásadní podobou vztahu mezi tím, kdo touží, a objektem jeho touhy je slovo: „Ten Druhý ke mně promlouvá, a jeho slova způsobují, že vycházím ze svého Já. Slova toho Druhého mají adresáta, neboť se obracejí ke mně a já na ně mám odpovědět.“ (Chalierová 1995: 37) Tento vztah Lévinas označuje jako vztah „tváří v tvář“, který je asymetrický (nutný k zachování jinakosti) a zabraňuje vzniku totality – „právě přítomnost Druhého zabraňuje vzniku totality v našem vztahu, a z nemožnosti totality se rodí lidskost“ (Chalierová 1995: 44)

Pelcová (2009) dále vysvětluje, že pojetím normality a abnormality narazil Husserl na významný pedagogický, psychoterapeutický a diagnostický problém nutných specifikací „různosti světů“, například člověka slepého od narození a osleplého později pro nemoc či pro úraz. Tuto myšlenku lze samozřejmě analogicky vztáhnout i na jedince se sluchovou vadou. Myšlenka je stěžejní pro výběr komunikačních a vzdělávacích metod u jedinců se sluchovou vadou – nelze přistupovat ke všem stejně, hlavním kritériem je doba vzniku vady, tedy to, zda jedinec získal zkušenost s mluveným jazykem (postlingvální hluchota), či se narodil neslyšící nebo ohluchl před nabytím mluvené řeči (prelingvální hluchota). Dále je třeba si uvědomit, že zcela jiné vzdělávací a komunikační potřeby pak mají osoby nedoslýchavé... Pokud nedojde k porozumění specifickým potřebám jednotlivých skupin osob se sluchovou vadou (nedoslýchavých, neslyšících a ohluchlých), nemůže být nikdy pedagogický proces úspěšný.

O znakovém jazyce – řeči neslyšících

„Pro Řeky je řeč v první řadě to, co je v ní řečeno, ‚logos‘ jako ta legomena. Řeč v tomto ohledu není ten systém znaků, který studuje dnešní lingvistika nebo o němž jako o problému diskutuje naše filosofie jazyka.⁵ Pojem logu vyjadřuje spíše souhrn lidských náhledů, jak se usadily v řeči a v řečové formě byly předávány dále, a je to ten pojem logu, který od základu určuje i řecký pojem vědy...“ (Semrádová 2010: 48)

„Řeč, schopnost vyjádřit artikulovanými zvuky obsah vědomí, specifická dovednost člověka používat v komunikaci výrazové prostředky slovní (mluva, písmo) i mimoslovní (posunky, mimika, gesta, chování). Slovní forma řeči, kterou používá určitá společenská skupina, se nazývá jazyk. Nejdříve se vyvinula řeč mluvená, později řeč písemná (písmo), a ty se dále vyvíjejí. Vedle řeči mluvené a psané existuje též řeč vnitřní, je to slovní forma myšlení odehrávající se v mysli člověka.“ (Semrádová 2010: 49) Základem řeči jsou slova, která mají

⁵ = filosofické zkoumání jazyka, zejména vztahů mezi jazykem a myšlením a jazykem a skutečností...

stránku smyslovou a obsahovou (určují nějaký význam). Pojmy jsou tak výsledkem zobecněného poznání. Řeč je úzce spjata s lidským myšlením, s poznáváním a vytvářením obrazu světa.⁶ (Semrádová 2010)

Nejstarší zmínku o dorozumívání neslyšících lze najít u Platóna. Zmiňuje se o tom, že hluší lidé vytvářejí významy pohyby hlavou, rukou a těla. Již tedy na počátku filosofických úvah o lidské řeči se objevil problém řeči orální a řeči posunkové,⁷ která však nebyla po dlouhou dobu vědecky prozkoumána.

Po překonání nesprávné interpretace Aristotelova výroku, že neslyšící od narození nejsou schopni myšlení, se začaly formovat názory, jak neslyšící vzdělávat. První učitelé usilovali o to, aby naučili své neslyšící žáky mluvit. Využívali k tomu různé prostředky, např. prstovou abecedu. Až o mnoho let později se objevili další učitelé, kteří začali využívat ve výuce znaky, jimiž se neslyšící mezi sebou dorozumívali. Mezi první takové učitele patří Ettiene de Fay, který byl sám od narození neslyšící. Jeho učitel není znám, ale on využíval ve své výuce prstovou abecedu. Dalším významným učitelem byl Charles Michel de l'Épée, který používal ve výuce znaky a založil první Národní institut pro hluchoněmé v Paříži roku 1770. U nás byl obdobný ústav založen roku 1786 (Pražský ústav pro hluchoněmé). Jeho prvním ředitelem byl Karel Berger, který vzdělával žáky pomocí prstové abecedy. Dalším významným ředitelem byl pater Václav Frost, který již využíval znakový jazyk. Současně se však vyučovalo i artikulaci, čtení a psaní. (Hrubý 2005)

Znakový jazyk neslyšících však někteří vzdělanci považovali za primitivní a například francouzský osvícenec Denis Diderot prohlásil, že zhoršuje mentální schopnosti jeho uživatelů. Jak již bylo uvedeno výše, ještě na začátku 20. století byly děti za používání znakového jazyka ve škole trestány, musely si sedět na rukou, někdy dokonce musely mít ruce svázané či na krku nosit nápis: „Jsem opice.“ (Báša 2006: online)

Průlom přinesla až v roce 1960 práce amerického lingvisty Williama Stokoea *Struktura znakového jazyka*, jenž prokázal, že znakový jazyk je přirozený, plnohodnotný jazyk. „Hlavním poznatkem této práce bylo zjištění, že každý jednotlivý znak znakového jazyka lze dělit na ještě další, menší části. Konkrétně se jednalo o tyto části: umístění znaku v prostoru, tedy na jakém místě vzhledem k tělu mluvčího je znak artikulován, dále tvar ruky, kterým je znak vytvářen, a pohyb, který dělá ruka nebo ruce v prostoru. To byl zásadní objev, protože do té doby převládal názor, že jednotlivé znaky znakového jazyka už dále dělit nelze – a to byl tehdy jeden ze základních požadavků, podle kterých lingvistika určovala, zda je nějaký jazyk jazykem přirozeným.“ (Motejzíkova 2010)

U nás však k jeho uznání došlo až v roce 1998 zákonem o znakové řeči (155/1998 Sb.): „Český znakový jazyk je přirozený a plnohodnotný komunikační systém tvořený specifickými vizuálně-pohybovými prostředky, tj. tvary rukou, jejich postavením a pohyby,

⁶ V souvislosti s výchovou neslyšících Uherík upozorňuje na to, že „mluvená řeč je sice důležitý komunikační prostředek, který ovlivňuje rozumovou úroveň, ale nelze jej pokládat za hlavní ukazatel intelektové úrovně dítěte a jediný cíl výchovy dítěte.“ (Uherík 1990: 49) Klade důraz na budování vnitřní, neexpresivní řeči, která je přirozeným významným stupněm ve vývoji mluvené řeči a má zásadní význam pro vývoj intelektu.

⁷ Mezi souhrnný termín *posunky* byly řazeny znaky znakového jazyka, prstová abeceda aj. Ze současných výzkumů znakového jazyka však jasně vyplývá, že každý znak má svá pravidla tvorby (tzv. artiklace) a lze jej dělit na dílčí části (viz níže). Tím lze znak chápat jako lingvistickou kategorii (reprezentant jisté vlastnosti nějaké věci, či přímo reprezentant věci samotné). Oproti tomu posunek je vnímám spíše jako určitý signál či pokyn.

mimikou, pozicemi hlavy a horní části trupu. Český znakový jazyk má základní atributy jazyka, tj. znakovost, systémovost, dvojitý členění, produktivnost, svébytnost a historický rozměr, a je ustálen po stránce lexikální i gramatické.“ (Hrubý, Macurová, zákon č. 155/1998 Sb., o znakové řeči, § 4)

Znakový jazyk (ZJ) je tedy vizuálně-motorický komunikační systém („vidí se a ukazuje“) s vlastním slovníkem a vlastní gramatikou. Pro označení tohoto jazykového systému je nesprávné používat termín znaková řeč. ZJ není závislý na jazyku mluveném, ani z něj není odvozený, je tedy jazykem přirozeným a má své vlastní specifické vlastnosti, kterými se liší od mluveného jazyka (Macurová 2001):

- inkorporace = vršení významů v jednom znaku, pronikání jiných kvalit do tvarů znaků (např. příští týden, motýl letí, loď pluje po řece);
- klasifikátory – „zástupné znaky“ (nejčastěji zastupují tvar, materiál, velikost, uspořádání, množství a umístění, zastupují třídu podobných předmětů) – slouží k upřesnění informace o umístění předmětů, jejich velikosti, tvaru, slouží ke snadnější orientaci v prostoru atd. Pojí se se znakem vyjadřující děj, pohyb nebo umístění předmětu. (Např. Čtu si knihu, je silná, má mnoho stran a veliké rozměry. → vyjádření ve ZJ: já + kniha + klasifikátor + číst);
- znaky – různé druhy:
  - ukazovací (oko);
  - napodobovací (auto, spát);
  - symbolické (abstraktní charakter: úterý, syn, nemocný);
  - specifické (vyjadřují emoce, náladu aj., nemají jednoslovný český ekvivalent).

ZJ je v porovnání s mluveným jazykem produkován v trojrozměrném prostoru (vymezen zhruba rozpaženými lokty, temenem hlavy a pasem). ZJ nemá psanou podobu. Je ale možné jím vyjadřovat konkrétní i abstraktní obrazy, lze jím symbolizovat (mluvit o minulosti, nepřítomnosti, budoucnosti...). ZJ lze rozložit na elementární části (analýza vět, znaků – manuální: pozice rukou, poloha, pohyb, orientace; nemanuální: mimika obličeje a pohyby očí, hlavy a trupu). ZJ se stále vyvíjí, je ovlivněn i cizími jazyky a existují jeho různé dialekty. Užití ZJ se také liší v závislosti na podmínkách dané situace (oficiální a neoficiální situace, profesní a zájmové výrazy, dětská řeč, identifikace k určité věkové skupině – generační rozdíly aj.).

Na tomto místě považuji za důležité opět zdůraznit, že znakový jazyk je jazyk přirozený – pro neslyšící jediný senzorycky přijatelný – a plnohodnotný, pro jedince s těžkou sluchovou vadou není alternativním,⁸ jak se o něm často laická veřejnost vyjadřuje. Společnost citelně vnímá jakékoliv odlišnosti od normy – normální je slyšet a mluvit (viz též výše Husserl). Zajímavé vysvětlení pro posuzování osob se sluchovým postižením slyšícími a vzniku mylných představ o neslyšících osobách předkládá Petříková, která jej objasňuje skrze heterostereotypy. „Je přirozené a lidské, že podléháme různým chybám v sociální percepci, obzvláště uvažujeme-li o jevu, s nímž máme minimální zkušenost. Vnímání a posuzování sluchově postižených osob slyšícími pak téměř zákonitě podléhá stereotypům,

⁸ Pro jedince s těžkou sluchovou vadou jsou alternativní ty systémy, které se používají jako náhrada jazyka znakového.

resp. heterostereotypům, neboť zde slyšící přisuzují charakteristiky osobám jiné sociální skupiny.“ (Petříková 2001: 74)

Lze se tedy setkat s výroky, že „neslyšící (myšlena celá skupina osob se sluchovým postižením – nedoslýchaví, prelingválně neslyšící i ohluchlí) jsou všichni stejní“ a jsou na nich uplatňovány jednotné vzdělávací metody, které ovšem neodpovídají specifickým potřebám jednotlivých skupin osob se sluchovým postižením...

„Vedle zmíněného procesu formování stereotypů je na místě zmínit ještě dva jevy, které se mohou spolupodílet jako zdroje chyb v posuzování určité sociální skupiny: projekce a představitost. Pro ilustraci, chceme-li porozumět typicky mylné představě, že neslyšící „přece mohou číst“, pokusme se o malý myšlenkový experiment. Zkusme si představit, co se asi odehraje, když požádáme slyšícího jedince, aby nám dal o sluchově postižených nějakou výpověď. Pokud respondent nemá o sluchově postižených žádné informace, ani s nimi nemá osobní zkušenost, a pokud nebudeme svůj dotaz konkretizovat např. dotazem na pouze určitou skupinu sluchových vad, potom naše zkoumaná osoba nejspíše zapojí své kognitivní procesy a *představí si*, jaké by to bylo, kdyby od tohoto okamžiku vůbec neslyšela. Na základě této představy pravděpodobně *projektivně přisoudí* určité charakteristiky celé široké skupině sluchově postižených osob, jako by si byli všichni podobní.“ (Petříková 2001: 74)

Protože ale osoba má zkušenosti s mluvenou řečí a může se spolehnout na svoji paměť, v níž jsou zvuky uloženy, těžko si uvědomí, že zcela jinak vše prožívá osoba od narození neslyšící. Pokud tedy osoba přisoudí své závěry všem osobám se sluchovými vadami na základě pouhé představy o tom, jaké je to ohluchnout, pak se osoba dopouští *nevhodné generalizace*.

Pokud již dojde k určitému přijetí odlišnosti a uznání např. použití znakového jazyka, dochází zpravidla k jeho srovnání s jazykem mluveným. A právě zde může dojít často k utváření mylných představ o jazyce znakovém (např. během tlumočeného sdělení). Pro slyšící je těžké si představit, jak vzniká a jak funguje, a že není prostým překladem češtiny do znaků. Vzhledem k tomu, že ZJ je realizován zcela jiným způsobem (v trojrozměrném prostoru, který je vymezen zhruba rozpaženými lokty, temenem hlavy a pasem) a má svá vlastní pravidla, nelze oba jazyky jednoduše srovnávat. Např. při užití inkorporace, klasifikátorů a specifických znaků se může zdát projev ve znakovém jazyce kratší, pro laika zjednodušený a zcela jistě omezený jen na základní informace. Opak je ale pravdou...

SEZNAM LITERATURY

- BÁČA, Jan. *Neslyším, tedy jsem*. 2006. [online]. [cit. 2011-02-20]. Dostupné z WWW: <<http://ruce.cz/clanky/135-neslysim-tedy-jsem>>.
- HRUBÝ, Jaroslav. *Úvod do výchovy a vzdělávání sluchově postižených*. Část 1. [DVD-ROM] Překlad do českého znakového jazyka Naďa Dingová. Praha: Tiché učení, 2010. Multimediální monografie. ISBN 978-80-904786-0-2.
- HRUBÝ, Jaroslav, HRUBÁ, Irena. *Neslyšící v dějinách. Velký ilustrovaný příběh o cestě neslyšících od vysmívání k plnému a rovnoprávnému uplatnění ve společnosti*. Praha: FRPSP, 2005 (CD-ROM).
- HUSSERL, Edmund. *Karteziánské meditace*. Praha: Svoboda, 1993. ISBN 80-205-0311-0.
- CHALIEROVÁ, Catherine. *Tři komentáře k filosofii Hanse Jonase a Emmanuela Lévinase*. Praha: Ježek, 1995. ISBN 80-901625-6-8.
- KESSIDI, Feocharij Charlampijevič. *Hérakleitos*. Praha: Svoboda, 1985.
- KLENKOVÁ, Jiřina. Alternativní a augmentativní komunikační systémy. In VÍTKOVÁ, Marie (ed.). *Integrativní speciální pedagogika*. Brno: Paido, 2004, s. 147–151. ISBN 80-7315-071-9.
- KRAHULCOVÁ-ŽATKOVÁ, Barbora. *Komplexní komunikační systémy těžce sluchově postižených*. Praha: Karolinum, 1996. ISBN 80-7184-239-7.
- KRATOCHVÍL, Zdeněk, KOSÍK, Štěpán. *Hérakleitos z Efesu. Řeč o povaze bytí*. Praha: Herrmann a synové, 1993.
- KUBOVÁ, Libuše. Alternativní a augmentativní komunikace těžce mentálně postižených osob. In VALENTA, Milan. *II. mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002, s. 195–199. ISBN 80-244-0389-7.
- LÉVINAS, Emmanuel. *Totalita a nekonečno*. Praha: OIKOYMENH, 1999. ISBN 80-86005-20-8.
- MACUROVÁ, Alena. Jazyk a hluchota. *Slovo a slovesnost*, 2001, roč. 62, s. 92–104. ISSN 0037-7031.
- MOTEJZÍKOVÁ, Jitka. *Dějiny výzkumu znakového jazyka u nás a v zahraničí*. [online]. [cit. 2010-12-2]. Dostupné z WWW: <<http://ruce.cz/clanky/716-dejiny-vyzkumu-znakoveho-jazyka-u-nas-a-v-zahranici>>.
- MOTEJZÍKOVÁ, Jitka. *Porád ještě žijeme v době, kdy si slyšící myslí, že neslyšící jsou hloupi*. 2011. [online]. [cit. 2011-02-19]. Dostupné z WWW: <<http://ruce.cz/clanky/830-porad-jeste-zijeme-v-dobe-kdy-si-slysici-mysli-ze-neslysici-jsou-hloupi>>.

PELCOVÁ, Naděžda. Problém tělesnosti a intersubjektivita u Merleau-Pontyho a jejich význam pro porozumění fenoménu výchovy. *PAIDEIA*, 2009, č. 3–4. [online]. [cit. 2011-02-19]. Dostupné z WWW: <http://userweb.pedf.cuni.cz/paideia/download/pelcova_palous.pdf>.

PETŘÍKOVÁ, Jana. Postoj majoritní společnosti ke sluchově postiženým a jeho odraz v terminologii. In *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské univerzity*. 2001, s. 73–85. [online]. [cit. 2011-02-18]. Dostupné z WWW:<<http://www.nepocujuci.sk/prispevky/petrikova.pdf>>.

SEMRÁDOVÁ, Ilona. *Péče o jazyk a komunikaci: (péče o logos jako smysluplnou řeč)*. Praha: Univerzita Karlova, 2010. ISBN 978-80-7290-429-7.

SKÁKALOVÁ, Tereza. *Úvod do problematiky sluchového postižení*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2011. ISBN 978-80-7435-098-6.

SLOUKOVÁ, Danica. *Úvod do filosofie jazyka*. 2002. [online]. [cit. 2011-02-20]. Dostupné z WWW: <<http://www.gsgpraha.cz/~sloukova/jazyk.htm>>.

SOURALOVÁ, Eva. Některé pohledy na vizuálně motorické komunikační techniky v počáteční péči u sluchově postižených. In VALENTA, Milan. *II. mezinárodní konference k problematice osob se specifickými potřebami*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002, s. 78–81. ISBN 80-244-0389-7.

STRNADOVÁ, Věra. *Hluchota a jazyková komunikace: Současné problémy české komunity neslyšících*. Praha: Univerzita Karlova, 1998. ISBN 80-85899-45-0.

TITZL, Boris. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: Univerzita Karlova, 2000. ISBN 80-86039-90-0.

UHERÍK, Anton. *Hluchota, řeč, poznání*. Martin: Osveta, 1990. ISBN 80-217-0153-6.

VALENTA, Milan, MÜLLER, Oldřich. *Psychopedie*. Praha: Parta, 2003. ISBN 80-7320-039-2.

Sdružení klubů neslyšících dětí a mládeže (SKNEDAM). [online]. [cit. 2010-12-13]. Dostupné z WWW: <http://www.sknedam.cz/nacvik_alternativni_komunikace.html>.

Zákon č. 155/1998 Sb., o znakové řeči. [online]. [cit. 2010-12-13]. Dostupné z WWW:<<http://www.sagit.cz/pages/sbirkatxt.asp?zdroj=sb98155&cd=76&typ=r>>.

(Mgr. Tereza Skákalová – odborná asistentka na Katedře speciální pedagogiky Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové.)